

УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКЕ ПРОТИСТОЯННЯ У ВЕРЕСНІ 1939 РОКУ У ТОГОЧАСНІЙ ПРЕСІ ТА СПОМИНАХ ОЧЕВИДЦІВ

Про українсько-польські відносини в Західній Україні, які особливо загострилися у вересні 1939 р., написано вже чимало. Проте існують деякі розбіжності у трактуванні цієї проблеми українськими і польськими авторами. Гадаємо, це зумовлено тим, що тогочасний конфлікт тривав недовго (1-17 вересня 1939 р.) і представлений недостатньо джерельною базою.

У своєму повідомленні, яке теж не претендує на вичерпність у використанні джерел, спираємося в основному на публікації тогочасних газет і спомини про ці події, опубліковані в ряді регіональних збірників (в Україні і за кордоном).

Польський дослідник Ришард Тожецький у своїй праці “Поляки і українці” стверджує, що українці нападали на відступаючі частини польських військ майже у кожному повіті, але це не мало характеру повстання¹. Конфлікт охопив територію від південного Полісся до півдня Східної Галичини. У численних випадках українські націоналісти створювали відділи міліції, подекуди озброєні. Біля Явірника Руського, Рясної Руської коло Любачева дійшло до сутичок польського війська з тими відділами². Озброєні члени Громадянської Охорони (Straży Obywatelskiej) із синьо-жовтими опасками захоплювали міста й містечка під час відступу польських військ. Як приклад автор наводить місто Перемишль³. Між 10 і 15 вересня організовані (ОУН – О.Д.) більші бої (walk) відбулися біля Щирця, Миколаєва і Стрия. З польського боку у боях брали участь відділи поліції та війська (всього 500–1000 осіб)⁴. У Стрию, як пише дослідник, українці усунули поліцію, але полякам допомогло відступаюче військо, яке долучилося до тієї битви. Українські сили, за оцінкою автор, становили 500–700 осіб⁵. У двох інших сутичках, очевидно, біля Миколаєва і Щирця, було задіяно, за словами історика, 500–600 озброєних укра-

їнців, до чого “ОУН признається”. Про сутички на південному Поліссі нічого конкретного автор не повідомляє⁶.

Джерельною базою для праці Тожецького послужили видані в 1980-х рр. спомини українців (П. Мірчука, Б. Казанівського) і поляків (Загурського, К. Скжиляка), а також звіт (sprawozdanie) З. Залевської, написаний, мабуть, на початку 1940-х рр.⁷

Володимир Косик дуже стисло описав події вересня 1939 р.: “[...] Українці не підняли повстання, обмежившись локальними діями самозахисту від польських військ, що, безладно відступаючи, утікали в напрямку Румунії. Ці локальні дії спостерігалися в околицях Миколаєва, Старчан (Ставчан? – О. Д.) і Стрия”⁸. Трохи детальніше висвітлив тогочасні події Ярослав Грицак у своєму “Нарисі історії України”: “У деяких місцевостях відступаючі польські частини вдалися до насильствопогромів і вбивств – по відношенню до місцевого українського та єврейського населення, яке не приховувало свого злорадства з приводу краху Польської держави. Місцеві жителі відповіли декількома днями пізніше, виловлюючи відсталіх польських солдат й офіцерів та розправляючись з ними, вчиняючи погроми над польськими поміщиками й осадниками тощо. Порядок після відходу військ покликана була утримувати Громадянська охорона (Straż obywatelska), складена з відставних польських офіцерів, чиновників, осадників. Українські ж націоналісти створювали власні загони міліції для охорони українського населення. В околицях Щирця, Миколаєва і Стрия відбулися збройні сутички між польськими й українськими загонами[...]”⁹.

Одним із фактологічних джерел для праці В. Сергійчука “Правда про “Золотий вересень” 1939-го” була тогочасна преса, зокрема львівська газета “Вільна Україна”¹⁰.

Тільки торкнулись даної проблематики Леонід Зашкільняк та Микола Крикун. “Польські органи безпеки в перші дні війни, – зауважують автори, – заарештували сотні симпатиків ОУН, інтернували активних діячів національного руху за заздалегідь складеними списками. Поразки поляків в ході війни спонукали керівників ОУН від 10 вересня спровокувати збройні виступи проти польської адміністрації в Дрогобичі,

⁶ *Ibid.*

⁷ *Ibid.* – С. 36.

⁸ Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. – Париж–Нью-Йорк–Львів, 1993. – С. 74–75.

⁹ Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст. – К., 1996. – С. 211.

¹⁰ Пор.: Сергійчук В. Правда про “Золотий вересень” 1939-го. – К. 1999. – С. 20; Козлашук П., Пелехатий К. Вбивства, пожари і мордування // Вільна Україна. – Львів, 1939. – 1 жов. – № 7. – С. 3.

Стрию, Бориславі, Калущі та інших містах. Проте до масових збройних зіткнень не дійшло”¹¹.

Для написання своєї роботи Андрій Руккас використав підсумкові звіти-таблиці ОУН за вересень 1939 р., які зберігаються у фондах Бібліотеки ім. Ольжича в Києві¹². Автор підкреслював, що “[...] широкомащтабне повстання не відбулося, хоча у багатьох місцевостях за ініціативи членів ОУН були створені збройні загони, які боролися проти польської адміністрації, поліції та армії. Проте ці виступи мали локальний характер і рідко виходили за межі одного повіту”¹³.

Як бачимо, згадані автори, описуючи ті самі події вересня 1939 р., характеризують їх по-різному: збройні сутички, битви (Р. Тожецький), локальні дії самозахисту українців від польських військ (В. Косик), погроми й убивства українців поляками і навпаки, збройні сутички (Я. Грицак), стихійний порив українського населення до розправ з поляками (В. Сергійчук), збройні виступи українців проти польської адміністрації (Л. Зашкільняк, М. Крикун, А. Руккас).

Інакше висвітлювала дані події тогочасна преса, що видавалася при двох окупаційних тоталітарних режимах: німецько-нацистському і російсько-комуністичному. У першому випадку маємо на увазі офіційні “Краківські вісти – Народний часопис Генерального Губернаторства”, у другому – “Комуніст – Орган Центрального Комітету і Київського Комітету КП(б)У” та деякі місцеві газети, що з’явилися на зайнятих Червоною Армією Західноукраїнських землях, а згодом і під німецькою окупацією.

Як “масове винищування українського населення цілих сіл і повітів (напр., Миколаївщина і Стрийщина)” оцінює події вересня 1939 р. М. Славич у “Краківських вістях”¹⁴.

Про події в селі Телятині Грубешівського повіту на Холмщині йдеться у дописі невідомого автора. „Коли ж вибухла німецько-польська війна, – пише він, – то польське військо спалило в Телятині 40 українських хат, решту розграбило і вбило 7-ох українців [...]”¹⁵.

У двох числах “Краківських вістей” від квітня 1940 р. опубліковані спомини мешканця с. Жулин Івана Пахалія про події на Стрийщині перед приходом німецької армії у вересні 1939 р. Тоді у стрийській в’яз-

ниці перебувало майже 500 в’язнів, коли тюремна охорона і поліція втекли. Селяни з найближчих сіл прийшли на допомогу ув’язненим, визволивши їх. “Українське населення Стрийщини, – зазначав автор споминів, – дізнавшись про те, що німецька армія вже недалеко, почало в поспіху пригтовлятися, щоб заняті Стрий, повісити жовто-блакитний прапор та влекшити вхід німецькій армії до міста [...] Поляки, побачивши, що німецька армія затрималася перед Стриєм, почали вертатися до міста. Вернулася теж поліція, приїхало військо, зорганізувало з різного найгіршого шумовиння “Оброну Народову” і почали господарити. В першу чергу взяли до найближчого свідомого села Дуліб, яке почали в **несамовитий спосіб нищити. Отже поляки оточили навколо хату і починали палити, а коли хто хотів з хати втекти, того пробивали багнетами і кидали в огонь** (виділення в тексті наш – О. Д.). Хто вирвався з цього пекла і рятувався втечею, до того безпощадно стріляли. [...] Поляки вилловлювали всіх молодих хлопців і безпощадно їх убивали. [...] Отже зловили одного хлопця, Пилипова Миколу, аж під Конюховом, привели до Стрия, до парку Вільшина і почали в **несамовитий спосіб над ним знущатися. Повідтинали йому вуха, ніс, викололи очі й опісля облили бензиною і підпалили** (виділено в тексті – О. Д.). В подібний спосіб знущалися над іншими хлопцями, а 12-ох хлопців кинули живцем до каналу [...]”¹⁶.

Зазначимо тільки, що, за даними ОУН, в Дулібах 12 вересня був організований загін, що налічував 900 (! – О.Д.) осіб. Унаслідок боїв тут загинув 51 українець, а село було майже повністю спалене. Того ж дня у сусідньому селі Колодниця створений ще один великий загін, до складу якого ввійшло 400 осіб. У ході каральної акції в цьому селі було спалено 50 хат, загинуло 3 та поранено 6 українців. У Верхньому Синьовидному зруйновано 16 хат, а в сусідньому селі Корчині знищено 30 хат, загинуло 2 та поранено 4 українців¹⁷.

Далі автор описує події у рідному селі Жулині і свій арешт: “В часі згаданих подій в Жулині дійшла вістка зі села Семигинова (3 км), що там “Оброна Народова” розстріляла українських хлопців, між ними Золотуху Осипа (прізвища двох інших жертв не памятаю), і то зовсім невинно, без суду, без доказів вини. Зі села Лукавиці Горішньої забрали поляки 8-ох українських хлопців і не відомо навіть де їх розстріляли. Діялось це в четвер, 14 вересня 1939 р. [...]”¹⁸. “Може, колись, – завершує автор свої спогади, – удасться комусь основно зібрати всі ті

¹¹ Зашкільняк Л., Крикун М. *Історія Польщі від найдавніших часів до наших днів*. – Львів, 2002. – С. 509.

¹² Руккас А. *Бойові дії загонів ОУН у вересні 1939 р.* // *Дрогобицький краєзнавчий збірник / За ред. К. Кондратюка*. – Дрогобич, 2002. – С. 385.

¹³ Там само. – С. 386.

¹⁴ Славич М. *Розвал “польського моцарства” до 18 днів* // *Краківські вісти*. – Краків, 1940. – 14 січ. – Ч. 3.

¹⁵ М. Б. *Нас не розбив польський п’ястук* // *Там само*. – 1940, 13 бер. – Ч. 19. – С. 5.

¹⁶ Пахаль І. *Страшні звірства поляків у Стрийщині* // *Там само*. – 1940. – 7 квіт. – Ч. 26. – С. 4.

¹⁷ Руккас А. – *Вказана праця*. – С. 389.

¹⁸ Пахаль І. – *Вказана праця*. – С. 4.

документи ганьби Польщі на стрийському відтинку, де у вересні 1939 р. згинulo кілька десятків українців без присуду, без доказання їм будь-якої провини [...]»¹⁹

З 25 вересня 1939 р. у Львові почала виходити щоденна газета «Вільна Україна» (відповідальний редактор П. Животенко): спочатку як «Орган Політичного Управління українського фронту», потім (з 1 жовтня 1939 р.) – як «Орган Тимчасового управління м. Львова». 1 вересня на її сторінках було вміщене редакційне повідомлення «Жертви скаженілого польського терору», у якому теж йшлося про події на Стрийщині: «[...] 14 вересня у Стрию польські військові частини, що відступали з міста, вбили двох наших мистців Олексу Харкова і Зенона Охримовича. Ці обидва мистці втікали спід стрийського села, яке горіло підпалене польським військом і цивільною бандою. Озвірілі недобитки польського війська схопивши мистців – допитали їх. [...] Їх почали припікати вогнем, після чого кололи штиками. Тіло Олекси Харкова знайдено з розпореним животом і попаринами від бензини, яку підпалили на його живому тілі»²⁰. Олександр Харків народився 1 березня 1897 р. у Кременчуці на Полтавщині. У 1918–20 рр. служив в армії УНР. 1921 р. записався до Академії мистецтв у Кракові на відділ живопису. З 1926 р. розгорнув активну діяльність як художник і педагог. Розмальовував церкви, писав портрети, пейзажі²¹. Зенон Охримович був сином о. Богдана Охримовича, пароха с. Завадів і Стрийського декана. На час своєї загибелі був студентом Академії мистецтв і, очевидно, разом з О. Харковим розмальовував церкву в Завадові. Його рідний брат Степан Охримович, 1905 р. народження, був крайовим провідником ОУН на Західноукраїнських землях, чия праця «Український націоналізм» була основою ідеологічного вишколу членів ОУН. Випущений із польської тюрми, важкохворий, він помер у квітні 1931 р.²² Очевидно, всіх цих фактів про загиблих автор редакційного повідомлення в газеті «Вільна Україна» не знав або свідомо замовчував їх.

Про події в селі Нежухів біля Стрия, що відбувалися в той самий час, що й у Завадові, розповіла у своєму споміні, надрукованому в збірнику «Стрийщина», колишня його мешканка Ірина Пеленська. «У перших днях вересня 1939 р., – писала вона, – з'явилися ранком вози

й авта повні війська. В одну мить село було підпалене з чотирьох сторін. З хат виволікали чоловіків-калік і хворих (здорові повтікали), покололи багнетами і живих вкинули до придорожного рову. [...] Ярko горіла по середині села читальня «Просвіти», у якій наша родина разом з мешканцями Нежухова проводила просвітню працю. Заки підпалили будинок, веліли винести усі книжки й папери, полили нафтою й запалили окремо. Так згоріла бібліотека, зложена з цінних книжок, які придбав мій батько Д. Винницький упродовж років праці для читальні. Згоріла там теж його пера історична хроніка освітнього й економічного життя цього, дорогого йому, села. Тривав цей жах три дні. [...]»²³

Так, в основному, висвітлюються трагічні події на Стрийщині.

20 вересня газета «Комуніст — орган Центрального Комітету і Київського Комітету КП(б)У» (відповідальний редактор А. Чекалюк) умістила повідомлення ТАРС із Берліна, датоване 18 вересня: «З Риги повідомляють про триваючі переслідування і терор з боку польських військових властей проти українського населення. Польські військові власті ввели драконівські заходи проти українців. Польська поліція на підставі «чорного списку» арештувала у Львові 80 українських видатних діячів, які оголошені злочинцями. В ряді інших районів Східної Галичини польська поліція провадить серед українців численні арешти. Арештовані українці відвозяться в невідомому напрямі. У Львові розгромлені численні будинки українців, зруйнована їх домашня обстановка. В ряді місць українське населення організується для збройного захисту своїх інтересів від польських банд. Протягом останніх днів на вулицях Львова відбувалася перестрілка між польською поліцією і українським населенням, яке перейшло до самооборони»²⁴. У Львові діяв 20-особовий збройний загін, утворений в районі Кульпаркова з ініціативи доктора Дашкевича. 14 вересня його бійці з вікон будинку української бурси обстрілювали польські підрозділи²⁵.

Один із перших бойових загонів під керівництвом Петрівського та Лабика з'явився у Добромільському повіті на території Львівського воєводства. У ніч з 11 на 12 вересня у селі Оброшино Городоцького повіту група озброєних людей під проводом братів Івасиків, Бордуна та колишнього офіцера УГА Лева Шанківського захопила в полон близько 400 польських вояків, здобувши 2 кулемети, 70 гвинтівок та 8 літаків. 17 вересня у селі Романів Бібрського повіту був створений загін під проводом Камінського, який налічував 109 осіб²⁶.

¹⁹ Там само.

²⁰ Жертви скаженілого польського терору // Вільна Україна. – Львів, 1939. – 1 жов. – № 7. – С. 4.

²¹ Горняткевич Д. Мистці Стрийщини // Стрийщина: історично-мемуарний збірник Стрийщини, Скільщини, Болехівщини, Долинщини, Рознятівщини, Журавенщини, Жидачівщини і Миколаївщини. – Т. II. – Нью-Йорк, 1990. – С. 204.

²² М[ірчук] П. Степан Охримович – Крайовий провідник ОУН на Західноукраїнських землях // Стрийщина. – Т. I. – Нью-Йорк, 1990. – С. 223.

²³ Пеленська І. Освітнє життя Стрийщини // Там само. – С. 403.

²⁴ Переслідування українців польськими військовими властями // Комуніст. – Київ, 1939. – 20 вер. – С. 4.

²⁵ Руккас А. – Вказана праця. – С. 387.

²⁶ Там само.

Про події в Перемишлі напередодні вступу відділів Червоної Армії орган Тимчасового управління м. Перемишля газета “Червоний Перемишль” (редактор Скубко О. О.) нічого не повідомляла. Натомість із принагідних спогадів очевидців можна частково відтворити деякі події. “На початку вересня 1939 р., – пише І. Кривуцький, – коли польської влади в Перемишлі вже не було, а німці з більшовиками ще не прийшли, населення міста і з близьких сіл кинулось на військові казарми. Розтягнули зі складів одяг, взуття, меблі – все, що потрапляло під руку.”²⁷

“15 вересня, рівно два тижні після розпочаття воєнних дій, – згадував пізніше Михайло Проць, – німці ввійшли до Перемишля. [...] Польська адміністрація в дорозі на Львів. Німці господарюють у місті. Українська делегація в особах д-ра Вол. Загайкевича, проф. Мих. Демчука, купця Ярошевича, проф. Івана Гонтарського й мгр. Навроцького добивається передачі управи міста українцям. [...] Дня 28 вересня 1939 року в Перемишлі маяли червоні прапори [...]”²⁸.

Значний фактологічний матеріал про події на Старосамбірщині містить спогад автора “о. Т.”, надрукований 1940 р. у травневому числі газети “Краківські вісті”. “В Старосамбірщині, – писав автор спогаду, – після відступу польських військ і останньої розбитої дивізії, [...] побудували українські селяни тріумфальні брами [...] і ждали приходу німецьких частин, бо польські банди почали швендягитись по лісах і непокоїти грабунками та підпалами українські села [...]. Ці банди, це були рештки розбитого війська, поліції, КОП, “Оброна Народова” і різне шумовиння. Всюди по свідоміших селах і, очевидно, в Ст. Самборі зорганізовано Народні Комітети та міліції. [...] 15 вересня рознеслась вістка, що більша кількість польського війська йде від Турки в напрямі Ст. Самбора і вже дійшла до Розлуча, де хвилево окопалась. По дорозі роблять випади на села. [...] Спалено свідоме українське село Жукотин, прострілено о. Конюшку, пароха в Розлучі”²⁹. Слабо озброєна селянська міліція не могла дати належну відсіч нападникам. Було вирішено звернутися по допомогу до німецького командування у Самборі. З цієї метою туди виїхав о. Ю. Татомир, найвірогідніший автор цих спогадів. Німці, однак, відмовили. З наступом війська польське населення наважилось, як інформує автор, у ніч із 14 на 15 вересня спалити в Старому

Самборі три українські доми, кидаючи у вогонь набої, щоб викликати паніку. З 16 на 17 вересня нападники, рухаючись у напрямку Старого Самбора, заїжджали на парафію, де допитувалися за священниками. У селі Недільній спалили близько 30 хат і пограбували парафію. На світланку з’явилися у Лужку Горішньому, де зруйнували парафію о. Татомира³⁰. Далі автор писав: “В Бусовиську скатували і розстріляли ляхи свідомого громадянина Луця Федора, а 4-ох бусівчан – українця Дмитра – 18 р., Буцика Івана – 30 р., Іваницького Семена – 26 р., Гурика Прокопа – 24 р. – замучили опісля в Розлучі. В Бусовиську здемолювали читальню, розбиваючи погруддя Шевченка й патріотичного змісту образи, та пограбували весь товар із кооперативи.

В Спасі вбили ляхи: Мартиняка – 69 р. і Мартиняка – 24 р.

В Тершові замучили в жорстокий спосіб 5 людей: Товарницького, Клебаніка і трьох інших. **Живцем обтинали їм носи й вуха, виколювали очі, стягали шкуру з плечей та рук й ін.** (виділено в тексті – О. Д.) Це все факти, потверджені численними свідками й, наприклад, в Тершові осібним протоколом”³¹. Таким є далеко не повний виклад подій на Старосамбірщині.

Та найбільше інформації маємо про ситуацію в тодішньому Жидачівському повіті.

Як твердять деякі автори, це був один із найбільш масштабних виступів ОУН, який почався 13 вересня з ініціативи членів повітової езекутиви Василя Демури та Дмитра Гаджери. Значним успіхом повстанців стало захоплення двох важливих мостів через Дністер – автомобільного у Наддністрянській Дем’янці та залізничного у Розвадові. На придушення виступу були кинуті значні сили. Усього на Миколаївщині діяло близько 3 тисяч поліцейських та військових, половина з яких брала безпосередню участь у боях. Українські сили налічували 500-600 слабо озброєних людей³².

Протягом кількох годин тривав запеклий бій у селі Надітичах, унаслідок якого загинуло 43 поліцейські та 14 повстанців³³. “Перед тим, – писав спеціальний кореспондент газети “Комуніст” на Західній Україні, – що нам довелося побачити в селах Усте, Деменці, Крупське, Рудники³⁴, Пісочна³⁵, Гостинець, Надітичі, бліднуть навіть злочини польських езекуторів, вчинені в найчорніші дні пацифікації сіл Західної України. Страхітливе видовище! Спалено все, що могло горі-

²⁷ Кривуцький Іван-“Аркадій” // Сотенний “Бурлака” / Головний редактор та упорядник В. В’ятрович. – Львів, 2000. – С. 86.

²⁸ Проць М. Перемишль у роках 1939-1941рр. // Перемишль – західний бастион України. Збірник матеріалів до історії Перемишля і Перемиської землі, зладжений редакційною колегією під проводом проф. Б. Загайкевича. – Нью-Йорк, 1961. – С. 389.

²⁹ О. Т. Кривавий вересень у Старосамбірщині // Краківські вісті. – Краків, 1940. – 19 трав. – Ч. 40. – С. 4.

³⁰ Там само. – С. 4-5.

³¹ Там само. – С. 5.

³² Руккас А. – Вказана праця. – С. 390.

³³ Там само. – С. 391.

³⁴ У тексті: “Рудки”.

³⁵ У тексті: “Пісочка”.

ти: збіжжя, худоба, одяг. Вогняні язики не злизали лише каміння”³⁶. Після того як польське військо підпало декілька сіл, селяни Надітичів вирішили здобути зброю і спорудити для захисту барикади. Коли загін розташованої неподалік польської військової частини виїхав у село на “полювання”, селяни несподівано напали на охорону і відібрали зброю³⁷. “Палали села Демінька та Малехів. Незабаром бандити підпалили присілок Гостинець коло Рудник. [...] Вечері на другий день, – розповідав Осип Федів з Надітичів, – озвірілі бандити підпалили село Крупське і село Пісочне. Молодь нашого села зробила барикаду, викопала поперек дороги рів і організувала оборону. Підпустили ми бандитів ближче і давай лупити. [...] Прийшла бандитам підмога. Але й про нас не забули товариші з Миколаєва, з Стільська³⁸, Дроговижа та Розвадова”³⁹. Але сили були нерівні. “І почалась дика розправа. З чотирьох кінців підпалили пани село”⁴⁰. Серед розстріляних і замучених селян згадуються Василь Хомен, Федір Домбчевський, Григорій Кіндій, Василь Кіндзеров, Ганна Береза⁴¹. Загинули теж священник Роман Божейко (Божик) і директор школи Михайло Святий⁴². “У селі, – писав кореспондент, – спалено 59 хат. Більше половини. Село розграбовано. Офіцери вдиралися в хати і забирали подушки, рядна, кожухи. [...] 43 офіцерів (поліцейських – О.Д.) вбили тільки селяни, захищаючись”⁴³. П. Козланюк і К. Пелехатий у своєму репортажі повідомляють: “Села: Усте, Надітичі, Демінька, Пісочна, Березина, Крупське, Вериня більш як на половину, а то й поголовно спалені. Селян зачиняли по хатах і підпальовали або скатованих виводили на кладовище, казали копати для себе гроби і стріляли. [...] Не щаджено навіть старців і дітей. В селі Демінька [...] один з бандитів наздогнав 9-літнього хлопчика Івася Попика та з криком: “Ти теж хцеш України” проколов його наскрізь багнетом.”⁴⁴ У селі Крупське захоплено п’ятьох селян і розстріляно, а одного – Василя Беца – замучено. Спо-

чатку відтяли йому ногу і руку, потім шматки м’яса з лица і, нарешті, застрілили. У селі Надітичі 68-літній селянці Анні Березі відрізано руку. Кіндзерову (Кіндзеровому) Василеві виколено очі. Григорієві Кіндієві відрізано язика⁴⁵. У селі Усте з 140 господарств спалено понад 80. Пограбовано й спалено кооператив “Дністрова Русалка”, поби-то й поранено багатьох мешканців, а Григорія Андрусіва заколено багнетами⁴⁶. У наскрізь бідняцькому селі Демінька на 80 господарств понад 40 спалено⁴⁷.

У місті Миколаєві тамтешні лікарі-українці Стасів і Лукач організували тимчасовий шпиталь, куди привозили жертви нападів – переважно жінок і дітей – попечених, поранених кулями. Але й тут їм не давали спокою. Ольга Довган з Миколаєва згадувала: “[...] Бандити налітали на госпиталь, кидалися на поранених і з криком вбивали. Кинулись на тяжко пораненого хлопчину Царя. Вбити хотіли мене за те, що захищала його”⁴⁸.

Про події на Дрогобиччині розповів автор споминів “Морд селян Лішні в 1939 р.”, опублікованих у газеті «Вільне слово» (Дрогобич, 1941), контрольованій ОУН-р. “У вересні 1939 р., – писав він, – через село Лішню переїхала німецька стежа, що вступила в бій з польськими “стшельцями”, так званою “оброном народом”. [...] Німецька стежа повернулася в сторону Самбора. Тоді польські “герої” обскочили село з усіх сторін і почали виганяти людей з хат [...] За селом по дорозі почали нас бити. Каткуванням не було кінця [...] Ми попрямували на поле. Тут поставили нас рядом, одного біля одного, а перед нами півколом станули “стшельці”. [...] Впали стріли... [...] На другий день знайшли люди помордованих: Сов’яка Івана, Кліща Миколу, Ходачника Мирона, Волошина Гриця, Стахніша Володимира і Гринівку Василя. Два дні пізніше поляки замордували ще одну жінку, Стасюк Февронію, що вийшла оглянути своє поле”⁴⁹.

Ще на початку вересня 1939 р. польська поліція провела арешти у Дрогобицькому повіті. Зарештували понад тридцять осіб, переважно членів і прихильників ОУН, працівників “Просвіти”. Разом із заарештованими в інших повітах свідомими українцями їх відправили до концтабору в Березі Картузькій⁵⁰.

⁴⁵ Там само.

⁴⁶ Село Усте, повіт Жидачів // Вільна Україна. – Львів, 1939. – 5 жов. – № 10. – С. 3.

⁴⁷ Село Демінька над Дністром // Там само. – 10 жов. – № 14. – С. 3.

⁴⁸ Довган О. Звіряча розправа // Там само. – 1 жов. – № 7. – С. 3.

⁴⁹ Куций. Морд селян Лішні // Вільне слово. – Дрогобич, 1941. – 20 серп. – № 19.

⁵⁰ Куйдич М. Береза Картузька // Дрогобиччина – земля Івана Франка: збірник географічних, історичних, етнографічно-побутових матеріалів та мемуарів. Т. 4. – Дрогобич, 1997. – С. 324.

³⁶ Паламарчук Л. Сучасні канібали в конфедератках (Від нашого спеціального кореспондента на Західній Україні) // Комуніст. – К., 1940. – 8 жов. – С. 2.

³⁷ Там само.

³⁸ У тексті: “Тільська”.

³⁹ Федів О. Кривавий банкет польських бандитів // Вільна Україна. – Львів, 1939. – 1 жов. – № 7. – С. 3.

⁴⁰ Паламарчук Л. – Вказана праця. – С. 2.

⁴¹ Там само.

⁴² Одноріг В. Миколаїв і околиця // Стрийщина: історично-мемуарний збірник Стрийщини, Скільщини, Болехівщини, Долинщини, Рожнятівщини, Журавенщини, Жидачівщини і Миколаївщини. – Т. III. – Нью-Йорк, 1993. – С. 537; Руккас А. – Вказана праця. – С. 391.

⁴³ Паламарчук Л. – Вказана праця. – С. 2.

⁴⁴ Козланюк П., Пелехатий К. – Вказана праця. – С. 3.

Щоб нібито підтримати порядок у Бориславі, місцеві поляки створили Горожанський комітет, до якого залучили деяких українців. Як писав у своєму споміні М. Терлецький, головою комітету був управитель надлісництва інж. Шарем. Прикриваючись цим комітетом, «польське з'єднання подофіцерув» під проводом свого президента Войцеха Мухи розпочав криваву справу. заарештовали підозрілих українців, яких пізніше замучили⁵¹. «Масакра невинних жертв відбулась у Тустановичах, – згадував М. Терлецький, – на поляні серед лісу-дїброви, напроти церкви св. Миколая. [...] Між помордованими були теж українці, бувши вояки польської армії, що по її розгромі вертались додому. Всіх жертв в Дїброві було 14»⁵².

У селі Попелі від польської боївки загинули свідомі українці М. Стись, І. Стись, Д. Смух. Перед смертю їм повиколоювали очі. У селі створено міліцію, яка мала лише чотири рушниці та декілька револьверів. Одного дня близько 60 поляків з автоматами в руках атакували село. Спротив був короткий, захисники рятувались втечею в ліс і поле. Вдершись у село, поляки вбили трьох українців: Ст. Попівняка, Ів. Сенькова та Ст. Малькова. Село підпалили з трьох сторін. Коли через два дні прийшли німці, то декого з нападників вдалось зловити⁵³. За даними ОУН, кістяк загону самооборони у селі Попелі склали члени ОУН, які пройшли підготовку у селі Урич. Загоном командували Мирослав Яримович та Павлюк. У бою загинуло 15 українців і 32 поляки⁵⁴.

У 1939 р. перед приходом німців поляки розстріляли багатьох мешканців с. Тустановичі під Бориславом⁵⁵.

За даними ОУН, найбільші збройні виступи проти поляків відбулись 18-20 вересня у Бережанському та Підгаєцькому повітах Тернопільського воєводства. У близько 40 населених пунктах нараховувалось до 4000 повстанців. Протягом трьох днів вони захопили 2 гармати, 10 кулеметів, 888 гвинтівок, значну кількість боєприпасів і військового спорядження. Власні втрати становили 23 вбитих та 33 поранених, у поляків було вбито 268 осіб, поранено 30⁵⁶.

Наприкінці минулого століття вийшли друком спомини про події вересня 1939 р. в районі Бережан, що на Тернопільщині. Так, у селі Лісники (3 км від Бережан) на світанку 18 вересня польські солдати під-

палили декілька будинків, серед яких були молочарня і пекарня. Старші господарі і члени ОУН організували самооборону. Заколений багнетами, загинув Михайло Греськів, член самооборони⁵⁷.

Газета «Вільне життя» – орган Тернопільського обкому КП(б)У та обльвіконкому – надрукувала в 1939 р. низку матеріалів, з-поміж яких виділяються статті Р. Степановича «Вороги українського народу» про польських «стшельців»-осадників і Д. Михайловича «Василь Гриб» про вбивство організатора селянського комітету та міліції, одних з перших на Тернопільщині. «В селі Нараєво, – читаємо у статті Р. Степановича, – «стшельці»-осадники вбили двох селян Дідушка і Боян. В селі Котові осадники і поліцаї вчинили погром. Після їх бандитського розгулу село було дощенту знищене. [...] Не менш відомі також і імена осадників (у с. Криве на Бережанщині – О.Д.): Мжиглуда Юзефа і Сжжипача Анджая і інших, які були тайними агентами поліції, погромниками і провокаторами. За два дні до приходу Червоної Армії Мжиглуда Юзеф бігав по селі з зброєю і стріляв на селян»⁵⁸. У с. Купчинцях відразу після 17 вересня 1939 р. з ініціативи Василя Гриба було створено селянський комітет і міліцію. Уночі місцевий «стрілець» Ян Літнянський із кількома вояками розгромленої польської армії, викравши зброю у приміщенні міліції, ввіймав Гриба і повів у невідомому напрямку. Згодом було знайдено його тіло, подірване багнетами⁵⁹.

«Лише в половині 1939 р., на підставі поверхових обчислень, – писав Г. І. Кунц у статті „Знову у Львові” в газеті “Берлінер Берзенцайтунг”, – поляки замордували поверх 60.000 українців”⁶⁰. Кількість ця, очевидно, завищена.

У загальному звіті “Результати повстань на Західній Україні у вересні 1939 р.” сказано, що виступи, підготовлені членами ОУН, відбулися у 20 повітах та 183 місцевостях. Втрати ОУН становили 160 вбитими та 53 пораненими, втрати польської сторони – 796 вбитими (! – О. Д.) і 37 пораненими⁶¹.

Як бачимо з наведених прикладів, події вересня 1939 р. потребують детального опрацювання із залученням нових, насамперед документальних, джерел.

⁵⁷ Греськів М. Пам'яті мого мужа Михайла Греськова // Бережанщина у спогадах емігрантів. – Тернопіль, 1993. – С. 311.

⁵⁸ Степанович Р. Вороги українського народу // Вільне життя. – Тернопіль, 1939. – 11 груд. – № 56. – С. 3.

⁵⁹ Михайлович Д. Василь Гриб // Вільне життя. – Тернопіль, 1939. – 17 груд. – № 61. – С. 3.

⁶⁰ Україна в чужій пресі // Націоналіст. Часопис українознавства. – Прага, 1941. – 19 лип. – Ч. 13 (20). – С. 3.

⁶¹ Руккас А. – Вказана праця. – С. 393.

⁵¹ Терлецький М. Страхіття Другої світової війни у Бориславському басейні // Дрогобиччина – земля Івана Франка. – Дрогобич, 1993. – С. 112.

⁵² Там само. – С. 112–113.

⁵³ Степовий О. Попелі // Там само. – С. 361.

⁵⁴ Руккас А. – Вказана праця. – С. 388.

⁵⁵ Дашкевич Р. Тустановичі. // Дрогобиччина – земля Івана Франка. – Дрогобич, 1993. – С. 426.

⁵⁶ Руккас А. – Вказана праця. – С. 392.